

Recentní nálezy okružanky říční *Sphaerium rivicola* (Bivalvia, Sphaeriidae) v řekách Odře a Olši

Recent findings of the River Orb Mussel *Sphaerium rivicola* (Bivalvia, Sphaeriidae) in the Odra and Olše Rivers

Martin MANDÁK¹⁾ & Jiří ŠUHAJ²⁾

¹⁾ Hrušovská 2, CZ-702 00 Ostrava, e-mail: m.mandak@tiscali.cz

²⁾ Svat. Čecha 1075, CZ-735 81 Bohumín, e-mail: ssuhj@email.cz

Keywords: River Orb Mussel, *Sphaerium rivicola*, Bivalvia, Sphaeriidae, faunistics, 1992–2012 period, Odra and Olše Rivers, Czech Republic, Poland

Abstract. This paper brings the first findings of the River Orb Mussel *Sphaerium rivicola* (Lamarck, 1818) in the Odra and Olše Rivers on the border of Czech and Polish Silesia recorded in 1992–2012. The species was found on seven sites; four of them lie within the Hraniční meandry Odry Nature Monument (grid squares no. 6075 and 6076), which is also the only recently known site of the species in Czech Silesia. The three remaining sites are the Odra River in the town of Chałupki (Polish Silesia, grid square no. 6076) and in the city of Ostrava (grid square no. 6175), and the Olše River in the town of Dětmárovice (grid square no. 6176). The paper also summarizes known records of the species in Czech Silesia and northern Moravia.

ÚVOD

Okružanka říční *Sphaerium rivicola* (Lamarck, 1818) je evropským druhem vodních měkkýšů (Mollusca) z třídy mlži (Bivalvia), řádu Veneroida a čeledi okružankovití Sphaeriidae (BERAN 2002). Jedná se o největšího zástupce rodu *Sphaerium*, který žije v sedimentech vodních toků (GLÖER & MEIER-BROOK 2003). V České republice žije v neregulovaných zachovalých tocích převážně v nadmořských výškách do 300 m, do vyšších poloh zasahuje její rozšíření jen ojediněle (BERAN 2002). V minulosti se vyskytovala u nás hojněji, ale vlivem silného znečištění ve druhé polovině 20. století téměř vyhynula (BERAN 2000b). Koncem minulého století došlo k výraznému zlepšení jakosti vod a tím i k jejich následnému znovuoživení makrozoobentosem. Populace okružanek říčních se pozvolna obnovovaly na Labi, Vltavě, Moravě a Dyji (BERAN 2002); z řek na území Slezska ovšem recentní údaje chyběly.

Cílem naší práce je poskytnutí soupisu prvních dokladů tohoto druhu mlže z řek Odry a Olše¹ v příhraničí Českého a Polského Slezska z období let 1992–2012.

METODIKA A MATERIÁL

Údaje o výskytu okružanky říční, zaznamenané autory této práce a jejich kolegy, byly získány při faunistických průzkumech řek Odry, Olše a jejich bezprostředních niv v pohraniční části Slezska na území České republiky a Polska. Přirazení lokalit nálezu ke geomorfologickému celku jsme provedli podle BOHÁČE & KOLÁŘE (1996) a k území Českého Slezska podle KOČVARY et al. (1998). Lokality na řece Odře a v její nivě jsou seřazeny sestupně podle nadmořské výšky. U nalezeného materiálu vždy uvádíme, zda se jednalo o celou schránku (tj. obě lastury) jedince (= ex.), nebo pouze o jeho část (tj. jednu lasturu). Všechny nevybělené lastury měly zachovalé periostrakum, tudíž se jednalo o nedávno uhynulé jedince.

¹ Úřední název Olše nahradil historický výraz Olza (ŠUHAJ & TEISTER 2006).

POUŽITÉ ZKRATKY

Seznam sbírek a jejich zkratky podle ARNETTA et al. (1993): coll. – sbírka (collectio)

JŠBC – coll. Jiří Šuhaj, Bohumín

ČS – České Slezsko

MMOC – coll. Martin Mandák, Ostrava

PP HMO – Přírodní památka Hraniční meandry Odry²

OMOC – coll. Ostravské muzeum, Ostrava

PS – Polské Slezsko

VÝSLEDKY

Soupis lokalit s nalezeným materiálem (Ostravská pánev / Kotlina Ostrawska)

1. Ostrava, městská část Koblov, řeka Odra 200 m nad ústím Vrbické Stružky (6175), 49°53'41.874"N, 18°19'8.738"E, 199 m n. m., ČS. Štěrková lavice u levého břehu úseku regulovaného zhruba v polovině minulého století; v současné době je kamenný zához již částečně rozplaven.

Materiál: 14.X.2005, 1 vybělená lastura o délce 16,7 mm, leg. et det. M. Mandák, MMOC.

2. Bohumín, městská část Starý Bohumín, protržený meandr řeky Odry v PP HMO (6075), 49°55'43.564"N, 18°19'57.039"E, 196 m n. m., ČS. Protržený meandr je prvním říčním meandrem v PP HMO, k jehož protržení došlo při povodni v roce 1997 (ŠUHAI 2006).

Materiál: 17.VIII.2004, několik živých ex., leg. Z. Polášek, det. M. Mandák, rev. L. Beran, OMOC, 1 ex. o délce 17,5 mm, leg. Z. Polášek, det. M. Mandák, rev. L. Beran, MMOC, 1 ex. o délce 16,4 mm, leg. Z. Polášek, det. L. Beran, JŠBC/MMOC; 9.X.2004, 5 ex. o délce 16,0, 16,7, 17,0, 18,9 a 19,4 mm, leg. et det. Z. Polášek, MMOC; 13.IX.2004, 2 lastury, leg. et det. M. Mandák, OMOC; 8.I.2005, 1 vybělená lastura o délce 18,8 mm, leg. et det. J. Šuhaj, JŠBC; 28.III.2005, 1 lastura o délce 18,8 mm, leg. et det. J. Šuhaj, JŠBC; 3.VI.2005, 1 lastura, leg. et det. J. Šuhaj; 22.IV.2006, několik lastur, leg. et det. J. Šuhaj; 28.IX. a 29.XI.2009, několik lastur, leg. et det. J. Šuhaj; 5.IV.2012, 2 lastury, leg. et det. J. Šuhaj.

3. Chalupki (województwo śląskie), řeka Odra poblíž protrženého meandru v Obszaru Chronionego Krajobrazu Meandry rzeki Odry (6076), 49°55'48.437"N, 18°19'47.492"E, 196 m n. m., PS. Levý břeh řeky v blízkosti lokality č. 2.

Materiál: 11.VI.2006, 1 vybělená lastura o délce 17,0 mm, leg. et det. J. Šuhaj, JŠBC.

4. Bohumín, městská část Starý Bohumín, mrtvé rameno řeky Odry v PP HMO (6076), 49°55'48.071"N, 18°20'51.890"E, 195 m n. m., ČS. Mrtvé rameno U loděnice u severního cípu štěrkopískovny Velký Kališok (podrobnosti o lokalitě viz ŠUHAI & MANDÁK 2006).

Materiál: 13.IX.1992, 1 lastura o délce 17,0 mm, leg. Jaroslav Šuhaj, det. J. Šuhaj, JŠBC.

5. Bohumín, městská část Starý Bohumín, řeka Odra na lokalitě Pod Šulcem v PP HMO (6076), 49°56'5.705"N, 18°20'46.891"E, 193 m n. m., ČS. Meandr v neregulovaném úseku nedaleko lokality č. 4.

Materiál: 14.VI.2006, několik lastur, leg. et det. J. Šuhaj, JŠBC.

6. Bohumín, městská část Kopytov, řeka Odra na lokalitě Na baště v PP HMO (6076), 49°56'14.229"N, 18°20'52.299"E, 192 m n. m., ČS. Štěrková lavice u pravého břehu v neregulovaném úseku.

² Základní informace o hraničních meandrech Odry shrnul ŠUHAI (2006).

Materiál: 28.V.2005, 1 vybělená lastura o délce 17,4 mm, leg. et det. J. Šuhaj, JŠBC; 23.VI.2005, 1 ex. o délce 18,1 mm, leg. et det. J. Šuhaj, JŠBC; 11.VII. a 23.X.2010, 5 lastur, leg. et det. J. Šuhaj; 1.I.2012, 1 lastura, leg. et det. J. Šuhaj.

7. Dětmárovice, osada Koukolná, meandr řeky Olše u Karvinských rybníků (6176), 49°52'34.045''N, 18°29'28.110''E, 213 m n.m., ČS. Štěrková lavice řeky u pravého břehu. Materiál: VIII.2005, 1 vybělená lastura, leg. et det. Z. Polášek (in litt.); 9.IV.2012, 1 vybělená lastura, leg. et det. J. Šuhaj.

DISKUSE

Na území severní Moravy a Českého Slezska byla okružanka říční velmi vzácná i v minulosti. JAPP & PELÍŠEK (1930) ji uvedli jen z Nemilan na Olomoucku. Její výskyt byl soustředěn zejména v zachovalém úseku řeky Moravy v dnešní Chráněné krajinné oblasti Litovelské Pomoraví, a to mezi Stření a Olomoucí (MAŇAS 2004). Konkrétně se jednalo o několik lokalit v samotné řece Moravě a jejich přítocích v kvadrátech 6368 a 6369 (BERAN 2000a; MAŇAS 2004). Z Českého Slezska uvedl okružanku říční poprvé RICHTER (1886) ze Studnice (Stubendorf), místní části Osoblahy, a později obecně z okolí Osoblahy (Hotzenplotz) RICHTER (1890). Tento polyhistor zaznamenával ve svých pracích faunistické poznatky z Osoblažska z let 1845–1849 a 1860–1877 (ŠUHAJ 2002). MÁCHA (1967) uvedený druh v říčkách Osoblaze a Prudníku již nenalezl, ačkoliv v letech 1963–1965 navštívil na Osoblažsku celkem 44 lokalit. Jediným doloženým údajem z české části Slezska tak byl nález druhu v řece Opavě u Děhylova (KOSTRZ 1967), jehož dokladové exempláře jsou uloženy ve sbírkách Slezského zemského muzea v Opavě (MÁCHA 1985). Z polské části Slezska je okružanka říční známa z nivy Odry od roku 1854 (PAX 1921). Mezi lety 1992–1996 byla nalezena i níže na polsko-německém hraničním úseku (SCHÖLL 2003).

Náš jediný nález živých okružanek říčních jsme zaznamenali v písčitoštěrkových sedimentech protrženého meandru řeky Odry v PP Hraniční meandry Odry (lokalita č. 2), kde se zdejší početnost jeví podle kategorií BERANA (1998, 2002) jako ojedinělá (< 1 ex. / 1m^2). Lokalita č. 2 je tak prozatím jedinou známou recentní lokalitou výskytu druhu v povodí řeky Odry v České republice (MANDÁK & POLÁŠEK 2006). Nálezy starších (vybělených) lastur z lokalit č. 1 a 7 dokládají dřívější výskyt druhu ve výše položeném úseku Odry (případně i splach z řeky Opavy) a také Olše.

Na území ČR byla okružanka říční v období let 1991–2000 nalezena pouze ve 22 kvadrátech (BERAN 2002). Námi předložené záznamy o výskytu tohoto mlže z Ostravské pánve (Kotliny Ostrawske) z let 1992–2012 doplňují mapu výskytu o další čtyři kvadráty.

V povodí řeky Odry patří okružanka říční k vzácným vodním měkkýšům. V aktuálním červeném seznamu ČR je řazena mezi druhy téměř ohrožené (BERAN et al. 2005); k zvláště chráněným druhům nepatří. V Polsku figuruje okružanka říční mezi legislativně chráněnými druhy (ANONYMUS 2004) a v německém červeném seznamu je uvedena dokonce v kategorii druhů kriticky ohrožených (JUNGBLUTH & KNORRE 2009).

Poděkování. Naše poděkování patří Z. Poláškoví (Havířov) a Bc. Jaroslavu Šuhajovi (Bohumín) za poskytnutí nálezů, RNDr. L. Beranovi, Ph.D., (AOPK ČR – Správa CHKO Kokořínsko, Mělník) za revizi některých nálezů a doc. RNDr. K. Hudcovi, DrSc., (Brno) za poskytnutí literárních pramenů. Mgr. M. Maňasovi (Olomouc), doc. RNDr. M. Horsákovi, Ph.D., (Ústav botaniky a zoologie PřF MU, Brno), RNDr. L. Beranovi, Ph.D., a Mgr. K. Janové (Muzeum Beskyd Frýdek-Místek) vděčíme za cenné připomínky k rukopisu.

LITERATURA

- ANONYMUS 2004: Zgapa.pl [online]. Galectzka rzeczna (*Sphaerium rivicola*). Lista gatunków zwierząt objętych ścisłą ochroną. Dostupné z WWW: http://www.zgapa.pl/zgapedia/Listy_gatunkow_zwierzat_objetych_scisla_ochrona.html [cit. 9.IV.2012].
- ARNETT R. H. jun., SAMUELSON G. A. & NISHIDA G. M. 1993: The insect and spider collections of the world. Flora & Fauna Handbook No. 11, Second edition. Sandhill Crane Press, Gainesville, 308 pp.
- BERAN L. 1998: Vodní měkkýši ČR. Metodika Českého svazu ochránců přírody č. 17. 02/09 ZO ČSOP Vlašim, 113 pp.
- BERAN L. 2000a: Aquatic molluscs (Gastropoda, Bivalvia) of the Litovelské Pomoraví Protected Landscape Area. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Rerum Naturalium, Biologica, 38: 17–28.
- BERAN L. 2000b: Okružanky a hrachovky. Rybářství, 103(5): 232.
- BERAN L. 2002: Vodní měkkýši České republiky – rozšíření a jeho změny, stanoviště, šíření, ohrožení a ochrana, červený seznam. Sborník Přírodovědného Klubu v Uherském Hradišti, Suppl. 10: 1–258.
- BERAN L., JUŘICKOVÁ L. & HORSÁK M. 2005: Mollusca (měkkýši). In: FARKAČ J., KRÁL D. & ŠKORPÍK M. (eds.): Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Bezobratlí. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha, pp. 69–74.
- BOHÁČ P. & KOLÁŘ J. 1996: Vyšší geomorfologické jednotky České republiky. Český úřad zeměměřičský a katastrální, Praha, 56 pp. + 1 mp.
- GLÖER P. & MEIER-BROOK C. 2003: Süßwassermollusken. Ein Bestimmungsschlüssel für die Bundesrepublik Deutschland. DJN, Hamburg, 134 pp.
- JAPP G. & PELÍŠEK R. 1930: Hydrozoologická pozorování. In: ČERNÝ N. & PELÍŠEK R. (eds.): Přírodní poměry župy olomoucké, sešit 6–7. Vlastivěda střední a severní Moravy, díl I. (Vlastivěda župy olomoucké). Vlastivědné příručky, svazek I. Učitelské jednoty v župě olomoucké, Kroměříž, pp. 275–305.
- JUNGBLUTH J. & VON KNORRE D. 2009: Deutsche Malakozoologische Gesellschaft [online]. Rote Liste der Binnenmollusken (Schnecken (Gastropoda) und Muscheln (Bivalvia)) in Deutschland. 6. revidierte und erweiterte Fassung 2008. Mitteilungen Deutsche Malakozoologische Gesellschaft, 81: 1–28. Dostupné z WWW: http://www.dmg.mollusca.de/mitteilungen081/mitt-081_001-028_roteliste-d_authorized.pdf [cit. 9.IV.2012].
- KOČVARA V., MÜLLER K. & PETERKOVÁ E. 1998: Slezsko, Česká republika. 1 : 320 000. AVE – Informační centrum Opavska a Matices slezská, Opava, 1 mp.
- KOSTRZ B. 1967: Předběžná zpráva k výskytu mlže *Sphaerium rivicola* (Lam.) ve Slezsku. Časopis Slezského Muzea Opava (A), 16: 57–60.
- MÁCHA S. 1967: Měkkýši Osoblažska. Časopis Slezského Muzea Opava (A), 16: 35–51.
- MÁCHA S. 1985: Katalog sbírky měkkýšů Slezského muzea (Mollusca). Slezské muzeum Opava, 80 pp.
- MANDÁK M. & POLÁŠEK Z. 2006: Vodní měkkýši (Mollusca) – nenápadní bezobratlí PP Hraniční meandry Odry. Poodří – Časopis Obyvatel Horní Odry, 9(1): 58–59.
- MAŇAS M. 2004: Měkkýši (Mollusca) chráněné krajinné oblasti Litovelské Pomoraví. [Diplomová práce]. Univerzita Palackého Olomouc, Fakulta přírodovědecká, 80 pp. + 66 pp. příloh.
- PAX F. 1921: Die Tierwelt Schlesiens. Verlag von Gustav Fischer, Jena, VIII + 342 pp.
- RICHTER E. 1886: Zur Geschichte der Orte in der Enclave Hotzenplotz. Stubendorf. Notizblatt der Historisch – Statistischen Section der k. k. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft des Ackerbanes, der Natur – und Landeskunde zu Brünn, 7: 55–56.
- RICHTER E. 1890: Die Landschaft Hotzenplotz. Topographisch und historisch geschildert. Ein Beitrag zum Volkshümlichen in Oesterr.-Schlesien. Im Selbstverlage. [ms.]. Depon in: Zemský archiv, Opava, 293 pp.
- SCHÖLL F. 2003: Makrozoobentos Odry 1998–2001. Mezinárodní komise pro ochranu Odry před znečištěním, Wrocław, 49 pp.
- ŠUHAJ J. 2002: Polyhistor Eduard Richter – průkopník faunistického výzkumu Osoblažska v 19. století. Sborník Přírodovědného Klubu v Uherském Hradišti, 7: 383–391.
- ŠUHAJ J. (ed.) 2006: Přírodní památka Hraniční meandry Odry – evropsky významná lokalita na okraji Bohumína. Poodří – Časopis Obyvatel Horní Odry, 9(1): 1–72 + 4 pp. barevné přílohy.
- ŠUHAJ J. & MANDÁK M. 2006: Doložené výskyt škeble rybníčné *Anodonta cygnea* (Bivalvia, Unionida) z české a polské části Slezska a ze severní Moravy. Časopis Slezského Muzea Opava (A), 55(1): 59–69.
- ŠUHAJ J. & TEISTER J. F. 2006: Zeměpisné názvy v hraničních meandrech Odry dříve a nyní. Poodří – Časopis Obyvatel Horní Odry, 9(1): 13–19.

Obr. 1. Lastury okružanky říční (*Sphaerium rivicola*) nalezené na lokalitě č. 2 (foto M. Mandák)

Fig. 1. Shells of the River Orb Mussel (*Sphaerium rivicola*) found on the site no. 2 (photo by M. Mandák)

